

100 jaar plantentuin van het Natuurhistorisch Museum Maastricht

DEEL 1: OPRICHTING EN VROEGE ONTWIKKELINGEN

Nigel Harle, Natuurhistorisch Museum Maastricht, De Bosquetplein 6-7, 6211 KJ Maastricht

Een jaar na de oprichting van het Natuurhistorisch Museum Maastricht in 1912 wordt op het achterliggende perceel begonnen met de aanleg en inrichting van een educatieve plantentuin waarin de voor Nederlandse begrippen zo bijzondere Zuid-Limburgse flora zal worden tentoongesteld, als tegenhanger van de beoogde collecties paleontologie, geologie en zoölogie. De museumtuin floreert nog steeds, en om het honderdjarig jubileum te markeren wordt er in het najaar van 2013 in het museum een expositie aan gewijd. In dit tweedelige artikel wordt ingegaan op de geschiedenis van de tuin, de recente ontwikkelingen daarin, en het ecologische belang van deze groene oase in de stad Maastricht. In dit eerste deel wordt teruggeblikt op de aanleg van de museumtuin en de ontwikkelingen tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. In het tweede deel wordt ingegaan op de latere geschiedenis en de huidige stand van zaken.

OPRICHTING EN EERSTE JAREN

Bij de oprichting van het Natuurhistorisch Museum Maastricht in 1912 wordt meteen besloten tot aanleg van “een botanische tuin, waarin zoveel mogelijk Limburg’s zeldzame planten een veilig onderkomen zullen vinden” (ANONYMUS, 1913). Terwijl de regionale paleontologie, geologie en zoölogie uitstekend in statische vitrines en kabinetten kunnen worden tentoongesteld, is voor de streekflora een levende tuin de enige, vanzelfsprekende optie. In het voorjaar van 1913 wordt onder de bezielde en bezielende leiding van M. Sprenger,

bestuurslid van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en Rijkstuinbouwleraar te Maastricht, met de aanleg en inrichting begonnen. Hij wordt daarbij terzijde gestaan door de vermaarde Limburgse florist en medeoprichter van het Genootschap dr. A. de Wever en een niet bij naam genoemde tuinman. Het terrein zal ruimte bieden om “de Kinderen der Limburgsche flora in hun natuurlijke schoonheid en zoo voordelig mogelijk aan ’t publiek [te] toonen, in de hoop meer liefde, voor wat de natuur ons biedt, op te wekken” (SPRENGER, 1913a). Met dit doel voor ogen spreekt Sprenger echter de wens uit dat er beter niet van een “botanische tuin” gesproken kan worden, maar gewoonweg van “de Museum-tuin”, want, zo schrijft hij: “wij bedoelen er niets anders mee dan wat de firma Verkade, naast reclame, wilde met ’t verspreiden van haar natuurplaatjes en wat haar, dank zij de medewerking van Thijssse [figuur 1] en andere personen zoo schitterend gelukte, n.m.l. animo op te wekken tot ’t waarnemen van alles wat buiten valt op te merken” (SPRENGER, 1913a). Gezien het belang van een kalkrijke bodem voor veel van de ken-

FIGUUR 1

*Wakend over de museumtuin en omringd door onder meer Wilde marjolein (*Origanum vulgare*) en Stalkaars (*Verbascum densiflorum*), staat een buste van natuurbeschermer van het eerste uur Jacques P. Thijssse (1865-1945) (foto: Nigel Harle).*

Liliaceeën.	Blechnum Spicant. Ornithogalum umbellatum. Allium ursinum. Colchicum autumnale. Polygonatum verticillata. Polygonatum officinale. Polygonatum multiflorum. Convallaria majalis. Paris quadrifolia. Majanthemum bifolium. Arum maculatum.	Papaveraceeën.	Hanunculus nemorosus. Aquilegia vulgaris. Actaea spicata. Aconitum Lycoctonum.
Araceeën.	Orchis Morio. Orchis mascula. Orchis militaris. Orchis unculata. Orchis latifolia. Ophrys muscifera. Plantanthera montana. Plantanthera C. viridis. Accras anthrophora. Epipactis latifolia. Listera ovata.	Fumariaceeën.	Glaucium flavum. Corydalis solida. Corydalis lutea. Corydalis ochroleuca. Barbarea praecox. Arabis arenosa. Cardamine amara. Cardamine impetrous. Sisymbrium Wolgense. Sinapis juncea. Sinapis alba. Thlaspi alpestre. Thlaspi alpestre colaminare. Thlaspi perforiatum. Isatis tinctoria.
Orehidaceeën.	Orchis mascula. Orchis militaris. Orchis unculata. Orchis latifolia. Ophrys muscifera. Plantanthera montana. Plantanthera C. viridis. Accras anthrophora. Epipactis latifolia. Listera ovata.	Cruciferae.	Viola hirta. Viola odorata (blauw). Viola odorata (wit). Viola sylvatica. Viola sylvatica Riviniana. Viola canina. Viola persicifolia. Hypericaceeën. Hypericum hirsutum. Malva moschata. Alliacea officinalis.
Urticaceeën.	Malaxis paludosa. Parietaria maritima. Rumex maritimus. Rumex aquaticus.	Violaceeën.	Geranium sanguineum. Geranium pyrenaicum. Geranium phaeum. Geranium polustre. Geranium pratense. Geranium rotundifolium. Euphorbia amygdaloides. Euphorbia Gerardiana. Geranium Carvi. Geranium verticillatum. Targenia latifolia. Torilis inflexa. Chaerophyllum bulbosum. Sedum acre. Sedum Boloniense. Sedum sexangulare. Sedum album. Sedum Cepaea. Sedum purpureum. Sedum reflexum. Sedum elegans.
Polygonaceeën.	Parietaria maritima. Rumex maritimus. Rumex aquaticus.	Hypericaceeën.	Chrysosplenium oppositifolium. Saxifraga tridactylites. Saxifraga granulata.
Chenopodiaceeën.	Polygonum Bistorta. Chenopodium Vulvaria. Chenopodium ficifolium. Chenopodium opifolium.	Malvaceeën.	
Amarantaceeën.	Amaranthus viridis. Amaranthus sylvestris.	Geraniaceeën.	
Caryophyllaceeën.	Moenchia cretola. Cerasium arvense. Silene conica. Silene nutans. Silene Armeria. Melandryum uctiflorum (S.) Melandryum album L. vespertinum).	Euphorbiaceeën.	
Ranunculaceeën.	Melandryum rubrum (L. diurna) Agrostemma coronaria. Thalictrum minus. Thalictrum flavum. Anemone ranunculoides. Anemone nemorosa. Myosurus minimus. Ranunculus Lingua. Ranunculus sceleratus. Ranunculus bulbosus. Ranunculus auricomus. Ranunculus acer. Ranunculus repens. Ranunculus polyanthemus.	Umbelliferae.	
		Crassulaceeën.	
		Saxifragaceeën.	

FIGUUR 2

In 1914 al in de museumtuin aanwezig; een deel van één van de vele soortenlijsten die in de beginjaren in het maandblad gepubliceerd zijn (bron: *Natuurhistorisch Maandblad* 3 (6)).

voor het centrale deel van de museumtuin. Een deel van het terrein wordt uitgediept en met regenwater van het dak van het Museumgebouw in een moerasje en vochtig grasland veranderd. Een derde deel wordt "in bedden verdeeld, waarop enkele plantengroepen systematisch kunnen gezaaid en uitgeplant worden" (SPRENGER, 1913a).

In het toenmalige 'Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap' wordt aan Genootschapsleden een oproep gedaan geschikte planten ter beschikking te stellen, maar met de nadrukkelijke, cursieve opmerking "We willen absoluut niet opwekken tot het organiseren van planten-strooptochten!" Want, zo vervolgt Sprenger, "Limburg heeft daaronder, jammer genoeg, nu al veel te veel geleden". De verwijzing is enerzijds naar de strooptochten die al decennialang vanuit apothekerskringen worden gehouden, anderzijds naar de toenemende

merkende elementen van de Zuid-Limburgse flora, werd om te beginnen 12.000 kilo aan kalksteenblokken aangevoerd en opgestapeld, "terwijl we de tusschenruimten met goede grond deden aanvullen" (SPRENGER, 1913a). Nog steeds vormt deze kalkgrond de basis

belangstelling van Hollandse floristen en plantenjagers voor de 'exotische flora' van Zuid-Limburg, zo blijkt meermaals uit berichten en artikelen in het *Natuurhistorisch Maandblad*.

De eerste aanplant in de museumtuin is zeer bescheiden: Gele anemoon (*Anemone ranunculoides*), Maarts viooltje (*Viola odorata*, "blauw en wit"), Donkersporig bosviooltje (*Viola reichenbachiana*), Rondbladig wintergroen (*Pyrola rotundifolia*), Gele helmblom (*Pseudofumaria lutea*), Slanke sleutelbloem (*Primula elatior*), Gulden sleutelbloem (*Primula veris*), Soldaatje (*Orchis militaris*), Voorjaarsganzerik (*Potentilla sterilis*) en Rechte ganzerik (*Potentilla recta*) (SPRENGER, 1913a). Binnen enkele maanden omvat de collectie echter al 107 soorten, waaronder een reeks bijzonderheden die toen, en nog steeds, in Nederland geheel of nagenoeg tot Zuid-Limburg beperkt zijn, waaronder Witte engbloem (*Vincetoxicum hirundinaria*), Vliegenorchis (*Orchis insectifera*), Poppenorichis (*Orchis anthropophora*) en Stinkende ganzenvoet (*Chenopodium vulvaria*) (SPRENGER, 1913b).

Na oproepen aan Genootschapsleden en andere maandbladlezers is het plantenassortiment anderhalf jaar later bijna verdrievoudigd, zo blijkt uit de diverse soortenlijsten die in de loop van 1914 worden gepubliceerd (SPRENGER 1914a, 1914b; 1914c; 1914d; 1914e) [figuur 2]. De collectie vormt inmiddels een fraaie afspiegeling van de Zuid-Limburgse flora, met tal van zeldzame planten. Zo groeien er twaalf varensoorten, waaronder zeldzaamheden als Zwartsteel (*Asplen-*

FIGUUR 3

In de museumtuin zijn nog altijd curieuze plantenvariëteiten te zien, zoals hier een zeldzame vorm van Stinkende gouwe (*Chelidonium majus* var. *tenuifolium*) met slipvormige kroonbladen en gelobde bladslippen (foto: Nigel Harle).

FIGUUR 4

Het oudste, kalkrijke deel van de museumtuin nu, met talrijke soorten waaronder Veldsalie (*Salvia pratensis*), Karthuizer anjer (*Dianthus carthusianorum*), Beemdtkroon (*Knautia arvensis*), Beemdooievaarsbek (*Geranium pratense*) en Veldzuring (*Rumex acetosa*) (foto: Nigel Harle).

um adiantum-nigrum) en Smalle beukvaren (*Phegopteris connectilis*), en dertien orchideeën, waaronder nu ook Groene nachtorchis (*Dactylorhiza viride*), Veenmosorchis (*Hammarbya paludosa*) en Honingorchis (*Herminium monorchis*). Ook veel andere families zijn ruim vertegenwoordigd.

Uit de soortenlijsten blijkt dat er naast planten van kalkgrasland, moerassen en weiden ook wordt getracht de flora van andere karakteristieke Zuid-Limburgse biotopen, zoals hellingbossen en muren, een plaats in de museumtuin te geven. Zo worden soorten als Bosboterbloem (*Ranunculus polyanthemus* subsp. *nemorosus*), Christoffelkruid (*Actaea spicata*) en een muurplant als Geelwitte helmblom (*Pseudofumaria alba*) aangeplant. Zelfs voor de zinkflora wordt een bescheiden plaats ingeruimd, waartoe afval van de Zinkwit-fabriek te Eijsden op de paden wordt gestort, zo blijkt uit een later bericht (ANONYMUS, 1925). Hier worden onder andere Zinkviooltje (*Viola lutea* subsp. *calaminaria*), Zinkboerenkers (*Thlaspi caerulescens*) en Zink-Engels gras (*Armeria maritima* subsp. *halleri*) uitgezet.

Aan het einde van 1914 groeien er om en nabij de 300 soorten in de museumtuin. Maar in de ogen van de heer Sprenger moet het nóg completer, en in het maandblad roept hij lezers herhaaldelijk op om planten aan te leveren. Toch hebben sommige soortengroepen zijn bijzondere belangstelling: "Elke ons toegezonden plant is welkom; gaarne zouden wij echter Orchideeën ontvangen. Deze in Limburg zoo rijk vertegenwoordigde planten-familie is nog maar in weinig soorten in den Museum-tuin aanwezig" (SPRENGER, 1914c). Op dat moment groeien er 'slechts' dertien soorten.

Ook voor dieren is er in de museumtuin plaats, met name voor amfibieën en reptielen. Behalve enkele soorten kikkers en padden krijgen ook twee Europese moerasschildpadden (*Emys orbicularis*) een plaats in het "grote bassin" dat er inmiddels ook is aangelegd. Deze dieren zijn door de toenmalige hoofdconservator van het Museum en Genootschapsvoorzitter Rector Jos Cremers bij Eijsden-Maerland en Herzogenrath verzameld, en worden formeel "aan de Museum-commissie overgedragen" (ANONYMUS, 1915). Enkele maanden later volgt een derde exemplaar, nu tussen Sittard en Overhoven gevangen (CREMERS, 1915).

DE MUSEUMTUIN ALS GENENPOOL

Het jaar 1916 markeert voor de museumtuin een 'grote sprong voorwaarts', want in de loop van dat jaar worden meer dan 130 nieuwe soorten ingezaaid en uitgeplant (SPRENGER, 1916), waardoor de teller aan het einde van het jaar op ongeveer 435 staat. Tuinbezoekers kunnen nu een groot deel van de Zuid-Limburgse wilde flora aanschouwen op "een plek gronds, van 10 Aren groot" (SPRENGER, 1913a).

Het assortiment is indrukwekkend te noemen en omvat inmiddels 18 varensorten, 16 orchideeën, vier soorten geelster (*Gagea* spec.), zeven soorten vetkruid (*Sedum* spec.), negen soorten viooltje (*Viola* spec.) en elf soorten ganzerik (*Potentilla* spec.), om enkele voorbeelden te noemen.

Toch zijn niet alle plantenfamilies even goed vertegenwoordigd. Uit samenvoeging van de soortenlijsten die tot en met 1916 zijn gepubliceerd blijkt dat er van de grote cypergrasfamilie (Cyperaceae) slechts twee soorten aanwezig zijn; hetzelfde geldt voor de russenfamilie (*Juncaceae*). Bij de eveneens grote rozenfamilie (*Rosaceae*) valt op dat er naast de elf ganzeriksoorten slechts vier andere soorten in de collectie zijn opgenomen, terwijl er van de klokjes (*Campanula* spec.) een karige twee soorten aanwezig zijn.

Maar het is een grote prestatie, en het moet er prachtig hebben uitgezien: "een bekoring voor het oog; door de smaakvolle aankleding [...] voldoet hij ook aan zijne bestemming, om, door het bloeien van de meer zeldzame wilde planten in Limburg, aan de leden en andere bezoekers een beeld van Limburgs bijzonderheden op floristisch gebied te verschaffen" (ANONYMUS, 1916b). Opdat een ieder zijn of haar plantenkennis kan verruimen, wordt bij elke soort een naam-bordje geplaatst. Deze bordjes worden door de Maastrichtse aardewerffabriek de Céramique vervaardigd, en zijn blijkbaar niet goedkoop: "De heer Sprenger verlangt steeds naar meer. Spijtig, dat de kosten zoo oploopen, doch het is een aankoop voor altijd", zo wordt op een Genootschapsvergadering gezucht (ANONYMUS, 1916b). Zoals later zal blijken, reikt deze vermoede 'eeuwigheid' echter niet veel verder dan een halve eeuw, want in de jaren 1970 worden ze door borden van hardplastic en zink vervangen.

De museumtuin wordt in deze jaren niet alleen gezien als waardevol en essentieel onderdeel van het Museum, maar, door sommigen althans, als wat wij tegenwoordig een genenpool zouden noemen. Want juist in deze tijd maakt men zich ernstige zorgen over het snel voortschrijdende verlies aan natuurwaarden. Zo schrijft Genootschapslid J.J. Doormans in 1915: "Deze heele streek zal in cultuur gebracht worden en dan is Zuid-Limburg weer zooveel bunders vruchtbaar land rijker geworden, maar dan heeft onze mooie wilde flora ook weer evenveel van haar terrein ingeboet. Want dit staat

FIGUUR 5

De grote Limburgse florist dr. A. de Wever (14 maart 1874 - 21 maart 1947) in zijn latere jaren (fotograaf onbekend).

vast: Cultuurland is haast onherroepelijk verloren voor de wilde flora en daarvan afhankelijke fauna". "Hieruit alleen is ook de ijver te verklaren," vervolgt hij, "waarmee we elders in ons land de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten zien waken tegen totale vernietiging van rijk natuurleven. En hier in Limburg met zijn snel opkomende industrie begint deze zelfde zorg, jammer genoeg, zich thans ook reeds te doen gevoelen. Zoo zal men misschien over een menschenleeftijd in den museumtuin te Maastricht sommige echt Limburgsche planten en levensgemeenschappen achter een afrastering mogen bewonderen, die thans nog door eenieder buiten in alle vrijheid kunnen waargenomen worden" (DOORMANS, 1915). Dergelijke zorgen waren al eerder door Rector Cremers geuit: "Waar 't hart der meeste botanici niet hangt aan vruchtbare landouwen en welige weiden, kunnen ze zich maar matig vereenigen met 't streven van hen, die 't aanschijn der aarde willen vernieuwen en heel de wereld trachten om te scheppen in vette graanvelden en malsche graslanden" (CREMERS, 1914). Hoe vooruitziend hun blik was, weten wij nu maar al te goed.

DE WEVER

Hoewel tot nu toe steeds over aanwezige 'soorten' is gesproken, is er in de museumtuin juist ook aandacht voor ondersoorten, variëteiten en hybriden (de hierboven vermelde aantallen verwijzen dan ook naar het ruimere begrip 'taxa'). Zo wordt een exemplaar van een op de Sint-Pietersberg gevonden vorm van Bosaardbei (*Fragaria vesca*) met witte vruchten in de museumtuin overgezet. "De vruchten weken, behalve in kleur en grootte, ook in geur af," zo schrijft SPRENGER (1915) in het maandblad. Van Wolfskers (*Atropa belladonna*), die normaal zwarte (en zeer giftige) bessen heeft, staat in de tuin een exemplaar met gele vruchten en witte bloemen en van Doornappel (*Datura stramonium*) een vorm met ongestekelde vruchten (ANONYMUS, 1916a; DE WEVER, 1918). Van diverse soorten worden witbloeiende variëteiten uitgeplant, terwijl er van Melige toorts (*Verbascum lychnitis*) maar liefst drie variëteiten staan: wit-, citroengeel- en goudgeelbloeiend (DE WEVER, 1918). In de tuin ontstaan soms ook spontane kruisingen, zoals in 1915 tus-

sen Vingerhoedskruid (*Digitalis purpurea*) en Grootbloemig vingerhoedskruid (*Digitalis grandiflora*): "De bastaard is zalmkleurig rood met diep-ingesneden bloemen, het blad houdt het midden tusschen dat van *Dig. grandiflora* en van *Dig. purpurea*" (SPRENGER, 1915). Het gemakkelijk hybridiserende geslacht *Mentha* wordt door drie zuivere soorten en zes kruisingen vertegenwoordigd, en ook *Verbascum*-hybriden zijn volop aanwezig (DE WEVER, 1918) [figuur 3].

Deze aandacht voor afwijkende variëteiten en hybriden is vooral te danken aan de kennis en kunde van dr. De Wever, die

in deze jaren sterk bij het reilen en zeilen van het Genootschap en de museumtuin is betrokken. Ondanks de herhaalde oproepen in het maandblad voor nieuwe plantensoorten is het uiteindelijk "de groote florist van Limburg" die "de aanbrenner is van bijna al de nouveauté's in den museumtuin," zo wordt op een Genootschapsvergadering in 1916 vermeld (ANONYMUS, 1916b). In dit decennium is de dokter in zijn vrije tijd bijzonder actief en productief. Naast zijn vele schrijfwerk voor het maandblad adviseert hij de heer Sprenger bij de werkzaamheden in de tuin en is daar regelmatig te vinden.

In de zomer van 1917 publiceert De Wever een artikel dat geheel aan de museumtuin is gewijd (DE WEVER, 1917b). Hierin wordt het beeld bevestigd dat in deze periode de plantensoorten binnen de diverse biotopen (nat, droog, kalkrijk, et cetera) zo veel mogelijk op basis van familie zijn ingedeeld. Zo ziet men "rechts van de ingang den Varenegroep" (lopend vanuit het museum) en verder de tuin in een "afdeling der Lipbloemigen" en een plek met basterdwederik-soorten (*Epilobium spec.*). Er zijn echter zorgen: "Met de Orchideën [sic] ziet 't er, ronduit gezegd, niet best uit; de meeste kalkminnende soorten zijn dit jaar niet opgekomen. *Herminium monorchis* is echter nu nog in vollen bloei. Of we hier te doen hebben met dezelfde onbekende oorzaak, waardoor ook in andere botanische tuinen deze plantenfamilie steeds te gronde gaat, of wel dat er dit jaar vele bevroren zijn, of misschien een poos onder den grond werkeloos blijven? We willen nog maar weer eens afwachten. Maar wat vreemd aandoet, is dat juist zeer moeilijk te kweken soorten als *Epipactis palustris* [Moeraswespenorchis red.] hier zoo fleurig groeit en nu vol zaaddoozen zit. Ook andere Moerasorchideën, zooals *Orchis maculata* en *O. traunsteineri* [Gevlekte en Smalle orchis red.], staan er dus goed voor" (DE WEVER, 1917b).

Maar ondanks tegenvallers lijkt alles grotendeels naar wens te verlopen en is men met het resultaat van de eerste vier jaar werk heel tevreden, en terecht. De museumtuincollectie is "wel niet compleet," bericht Sprenger in het begin van 1917, "maar toch nadert 't onderbrengen van de soorten, welke in gewonen tuingrond te kweken zijn, zijn voltooiing" (ANONYMUS, 1917a). Aan het einde van het jaar is de collectie "weer verrijkt met enkele specifiek Zuid-Limburgsche gewassen, zoodat spoedig, voor zoover de planten gekweekt kunnen worden, de verzameling volledig zal zijn" (ANONYMUS,

FIGUUR 6

Poppenorchis (*Orchis anthropophora*) op zijn enige overgebleven Zuid-Limburgse groeiplaats (foto: Nigel Harle).

1917b). De Zuid-Limburgse flora wordt inmiddels ter plaatse door zo'n 450 taxa vertegenwoordigd en met nog een laatste inspanning in het volgende jaar zal het museumpubliek "den overgrooten Limburgschen plantenrijkdom" in volle glorie kunnen aanschouwen. "Moge hij er dan niet weinig toe bijdragen om de liefde voor de wilde flora nog te vergroten," zo wordt besloten (ANONYMUS, 1917b).

VAN 'BIJNA-VOLTOOIING' NAAR ONRAAD

Deze 'bijna-voltooiing' zal helaas van slechts korte duur blijken te zijn. In 1918 verhuist de heer Sprenger naar Wageningen om daar een post op de Landbouwhogeschool te betrekken. Het beheer van de museumtuin wordt overdragen aan de heer J. Pagnier, actief florist en directeur van de toenmalige Vermicellifabriek, die net om de hoek van het Museum ligt¹.

De jaren 1918 en 1919 zijn voor het Natuurhistorisch Genootschap moeilijke jaren. De Eerste Wereldoorlog is wel ten einde gekomen, maar er is nog steeds ontbering, en ook bezinning. In deze periode verschijnt het maandblad minder vaak en zijn er nauwelijks Genootschapsvergaderingen, het laatste vooral ten gevolge van de gebrekkige treinverbindingen. In deze naoorlogse jaren zal er voor de museumtuin ook minder tijd en aandacht zijn geweest. Volgens het maandblad wordt de plantencollectie met slechts vijf soorten aangevuld; verdere berichten ontbreken.

Dat verandert in 1920, en wel door onraad, want in dat jaar wordt het museumpand verbouwd en als gevolg is de tuin "lelijk in 't gedrang gekomen. [...] Puin en bouwmaterialen zijn er noodzakelijkerwijze in opgehoopt moeten worden en hebben tal van planten doen verdwijnen" (ANONYMUS, 1920). Hoewel de schade niet in kwantitatieve zin wordt opgemaakt, lijkt waarschijnlijk dat er nu hooguit 350 taxa zijn overgebleven. In 1920 en 1921 wordt in het maandblad dan ook meermaals voor nieuwe soorten opgeroepen, want hoewel de tuin "wat 'aanleg' betreft [...] zeer zeker [kan] concurreren met alles wat op dit gebied, waar ook, bestaat [...] mankeeren nog tal van Limburgsche planten" (ANONYMUS, 1922).

Maar voorlopig vereisen andere zaken vooral de aandacht, want bij de algehele renovatie is besloten tot uitbreiding van de bestaande museumtuin, vandaag nog het hoofdperceel [figuur 4]. In het gedeelte waar nu mosasaurus Bèr ligt opgebaard wordt een 'voortuin' aangelegd. Hier wordt echter voor een volledig andere opzet gekozen, want het Genootschapsbestuur heeft "gemeend goed te doen met in 't nieuwe gedeelte een rosarium aan te brengen. 'n Rosarium toch was tot dusverre in Maastricht onbekend. 'n Gansch bijzonder woord van dank verdient ons medelid de Heer Jo Nijpels, die ons voor dit doel niet minder dan 650 rozenstruiken ten geschenke gaf" (ANONYMUS, 1921).

Hoewel deze rozenverzameling "uitsluitend in Limburg gewonnen soorten" omvat, moet dit vooral in fysieke zin worden opgevat, want het blijkt voornamelijk te gaan om een gift van "de firma M. Leenders & Co. te Steil-Tegelen, die een groot aantal rozen van haar beroemde eigen gewonnen variëteiten aan het Museum cadeau deed" (de tegenstrijdigheid met de vermelde 'schenking' van de heer Nijpels blijft onopgehelderd), waaronder "meerdere honder-

den struikrozen [...] van de theehybriden" (NIJPELS, 1923). De gebroeders Leenders hebben hun sporen op het gebied van de rozencultuur zeker ruimschoots verdiend, want in de jaren 1912-1914 hebben zij "in Parijs op de jaarlijksche groote rozenkeuring van Bagatelle, drie jaar na elkaar de eenige gouden medaille [gehaald] voor de beste gewonnen nieuwe roos – zulks in concurrentie met de nieuwe rozen van de geheele wereld", hetgeen nooit eerder was gepresteerd. Maar voor de museumtuin lijkt er vanaf nu wel een nieuwe tijd aan te breken.

In 1919 wordt de heer Pagnier penningmeester van het Genootschap en in 1923 redactielid van het maandblad, functies die hij zal behouden tot zijn vertrek naar het buitenland in 1932. Naast zijn directiewerkzaamheden bij de Vermicellifabriek lijkt hij weinig tijd voor de museumtuin over te houden. In tegenstelling tot het 'Sprenger-tijdperk' wordt op vergaderingen en in het maandblad nauwelijks meer over de museumtuin bericht, laat staan dat er verslag wordt gedaan van het aantal taxa dat de collectie nu omvat. In 1923 gaat het echter nog steeds niet naar wens, getuige de mededeling dat "de verzameling binnenkort weer geheel [zal] worden aangevuld, want de bouwerij en de droge zomers hebben natuurlijk het plantenbestaan geen goed gedaan" (NIJPELS, 1923). Het woord "geheel" valt op, en doet vermoeden dat het soortenaantal nog verder is gezakt. Twaalf jaar later is de situatie blijkbaar nog steeds niet wezenlijk verbeterd, want op een Genootschapsvergadering in 1935 roept voorzitter Cremers zelf de aanwezige Genootschapsleden op om "toch medewerking te verlenen aan de uitbreiding van den plantenrijkdom in den museumtuin", want er ontbreken nog steeds "tal van Limburgsche in 't wild groeiende planten" (ANONYMUS, 1935). Dat de ooit 'bijna voltooide' collectie nog altijd beneden het beoogde peil blijft is klaarblijkelijk niet alleen aan de bouwwerkzaamheden en weersinvloeden te wijten, want het eigenlijke tuinonder-

FIGUUR 7

Blauwzwarte houtbij (Xylocopa violacea), in de jaren 1930 voor het eerst in Nederland waargenomen, onder andere in de museumtuin (foto: Nigél Harle).

houdt wordt in deze jaren uitgevoerd door “stadswerklui, wien én tijd én kennis ontbraken om den tuin te beheeren” (ANONYMUS, 1935). Het zal duidelijk zijn dat het herkennen en onderhouden van enkele honderden deels zeldzame soorten, variëteiten en hybriden de inzet, of tenminste ondersteuning, vereisen van een geroutineerde florist. Het beheer zou daarom voortaan onder directe toezicht van Rector Cremers plaatsvinden, “door een door hem aangestelde werkman” (ANONYMUS, 1935).

Of dit tot verbetering heeft geleid, blijft helaas onbekend, want tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog verschijnen er in het maandblad geen verdere mededelingen over de stand van zaken in de museumtuin, noch wordt opgeroepen tot aanlevering van nieuwe soorten.

DE OPKOMENDE INDUSTRIE

Naast het verlies van de bezielende leiding van de heer Sprenger na de eerste ‘gloriejaren’ van de museumtuin heeft ongetwijfeld ook meegespeeld dat dr. De Wever [figuur 5] zich vanaf de vroege jaren 1920 grotendeels uit de activiteiten van het Genootschap en het Museum heeft teruggetrokken. Hoewel hij nu en dan een paar bijzondere planten liet bezorgen, ter lering op een maandvergadering of ter overplanting in de museumtuin, was hij niet meer aanwezig om te adviseren over soortenkeuze en onderhoud, en ook niet om structureel voor nieuwe aanplant te zorgen. In de periode 1921-1926 schrijft De Wever zelfs geen enkele bijdrage voor het maandblad. Hoewel hij vanaf 1927 tot aan zijn sterven in 1947 opnieuw veel boeiende en informatieve artikelen zal leveren, lijkt hij in het begin van de jaren 1920 een soort ‘omslag’ te hebben ondergaan, die tot

vrijwel volledige terugtrekking uit het openbare leven heeft geleid. Zoals wel vaker het geval, voelen bevlogen stichters van een nieuwe organisatie zich niet altijd meer thuis als de activiteiten nu eenmaal in wat rustiger vaarwater zijn beland.

Er is in deze periode echter nog een andere factor die hem zwaar raakt, die mogelijk in verband met het laatste staat, en hierover klimt de dokter zelf wél in de pen. In de zomer van 1917 publiceert hij onder de titel ‘Verdwijnend Natuurschoon’ een artikel dat vrijwel het hele Maandblad in beslag neemt (DE WEVER, 1917a). Anders dan in voorgaande bijdragen, gaat het hem nu niet om het delen van zijn botanische en floristische kennis, maar om een waarschuwing dat er “thans een groot gevaar dreigt”. Het is geen verwijzing naar de toen nog voortdurende Eerste Wereldoorlog, althans niet naar de gevechten zelf, maar naar de plots losgebarsten industrialisering van Zuid-Limburg, die er deels mee samenhangt. Het zijn jaren waarin grootschalige mijnbouwactiviteiten en ontwateringen plaatsvinden, die voor de door De Wever zo gekoesterde Zuid-Limburgse natuur ongekende gevolgen hebben. Met name de exploitatie van steenkool en bruinkool, waarmee de regio zo rijk is bedeeld, wordt in de laatste oorlogsjaren stevig ter hand genomen.

Maar het gaat hem om meer dan alleen de komst van de mijnen, want “nu door den oorlog in Europa de invoer van kalkstoffen uit ‘t buitenland niet meer mogelijk is, komt er plotseling in Z.-Limburg een nieuwe industrie opduiken, waardoor deze heuvels van voet tot kruin worden omgewoeld. Nu gaan onherroepelijk verloren onze zeldzaamste Orchideeën: de Poppenorchis [figuur 6], de Hondswortel [nu Hondskruid, *Anacamptis pyramidalis* red.], ‘t Roode Boschvogeltje [*Cephalanthera rubra* red.]...”. Deze ontwikkelingen zijn slechts een bescheiden voorbode van wat enkele jaren later op het programma staat, wanneer de Eerste Nederlandse Cement Industrie in 1923 met de afgraving van de Sint-Pietersberg begint².

Dit alles raakt De Wever zwaar, en het is niet uitgesloten dat er in dit verband sprake is geweest van een persoonlijk conflict met deze of gene, wellicht met één of meer van de talrijke nieuw bijgekomen actieve en invloedrijke leden, die ook uit kringen van de Staatsmijnen en andere industrieën komen. Zeker is dat hij met lede ogen zal hebben toegezien hoe de in zijn ogen zo verfoeide aanstichters van zoveel natuurgeweld zich in de eerste helft van de jaren 1920 juist ontpoppen als ‘redders’ van het Genootschap en het Museum, inclusief de museumtuin. Uit de eerste naoorlogse ledenlijst van het Natuurhistorisch Genootschap uit 1925 blijkt namelijk dat alle drie de grote Zuid-Limburgse mijnbeheerders nu leden en ‘Begunstiger’ zijn geworden. In financieel opzicht zijn het voor het Genootschap moeilijke jaren geweest, waarin het maandblad soms zeer onregelmatig verschijnt, en het lijkt alsof de financiële ‘begunstigingen’ (zo u wilt, ‘afkooptommen’) die op deze wijze tot stand komen doorslaggevend zijn geweest voor het voortbestaan van de beide instellingen.

DE MUSEMTUIN ALS ‘OPEN HABITAT’

Ondanks het aanzienlijke verlies aan plantensoorten en de gebrek-

FIGUUR 8

Groot glaskruid (Parietaria officinalis) bij de Bisschopsmolen aan de Jeker in Maastricht (foto: Nigel Harle).

kige uitvoering van het onderhoud blijft de museumtuin in het interbellum toch nog aan veel planten- en ook diersoorten een thuis haven bieden. Met name in de jaren 1930 wordt herhaaldelijk bericht over bijzondere entomologische vondsten in de tuin. Zo wordt in 1932 de boreo-alpiene hommelmel *Bombus lapponicus* voor het eerst in Nederland waargenomen (KOORNNEEF, 1933), gevolgd in 1934 door een voor ons land nieuwe cicade, *Opsius stactogalus* (toen: *Euscelis stactogalus* Arm.), een voornamelijk Zuid-Europese soort die in de tuin op een Franse tamarisk (*Tamarix gallica*) wordt aangetroffen (ANONYMUS, 1934). Twee jaar later verschijnt deze soort zelfs massaal (ANONYMUS, 1936).

In 1935 wordt de toen in Nederland zeer zeldzame Kaneelwants (*Corizus hyoscyami*; toen: *Therapha hyoscyami* Arm.) in de museumtuin verzameld. Dit sterk op de vrij algemene Vuurwants (*Pyrhocoris apterus*) lijkend insect was in Limburg slechts drie maal eerder waargenomen, waarvan twee maal in de museumtuin. Twee jaar later, in 1937, wordt de Blauwzwarte houtbij (*Xylocopa violacea*) gesignaleerd [figuur 7]. Het is op dat moment pas de derde keer dat deze prachtige, grote, blauwvioletle bij in Nederland is gezien; eerder is hij op de Sint-Pietersberg en bij Valkenburg waargenomen. Tijdens het drukken van het betreffende maandblad worden nog drie exemplaren in de museumtuin gezien en in het jaar daarop volgen nog regelmatige waarnemingen (ANONYMUS, 1937; 1938a,b). Tegenwoordig is deze zuidelijke, warmteminnende soort in de noordelijker Europese landen minder zeldzaam geworden, vermoedelijk onder invloed van de klimaatveranderingen (THE INDEPENDENT, 2013).

Naast deze belangwekkende insectenvondsten wordt er in het maandblad in de jaren 1925-1945 echter slechts zeer incidenteel over de museumtuin bericht; informatie over 'nieuwe' plantensoorten of over de algemene stand van zaken ontbreekt helaas geheel. In zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog verschenen vijfdelige artikelreeks "Naar de Mijnstreek" bericht De Wever wél terloops dat Groot glaskruid (*Parietaria officinalis*) vanuit aanplant in de tuin in 1914 zich op diverse plaatsen in het Jekerkwartier heeft uitgezaaid (DE WEVER, 1943). De soort heeft zich sindsdien lokaal aanzienlijk verder uitgebreid, en groeit al decennialang op meerdere plaatsen aan de Jekerwallen [figuur 8]. Curieus genoeg lijkt Groot glaskruid niet aan de oostzijde van de Maas te groeien, terwijl het nauw verwante Klein glaskruid (*Parietaria judaica*) zich omgekeerd thans voornamelijk tot de oostkant beperkt blijft. Deze laatste soort is door Genootschapslid Grégoire in 1943 voor het eerst in Limburg ontdekt, zowel in een kademuur aan de Maas bij het Stadspark als in de resten van Fort Randwijck, aan de west- respectievelijk oostzijde van de Maas (DE WEVER, 1943). Beide soorten zijn nog steeds in de museumtuin aanwezig.

Het is goed om stil te staan bij het feit dat planten, die in botanische en soortgelijke tuinen worden aangeplant of uitgezaaid, niet noodzakelijk binnen de hun toegewezen standplaats blijven, zoals hier door Groot glaskruid wordt geïllustreerd. Uit onderzoek blijkt zelfs dat dergelijke 'ontsnappingsen' als belangrijke oorzaak gelden van uitbreiding van voorheen uitheemse plantensoorten in een nieuw areaal. Een historische analyse op mondiale schaal heeft aangetoond dat meer dan de helft van de soorten die thans als 'inva-

sief' gelden op deze wijze in de natuur terecht is gekomen (COGHLAN, 2011). Het devies lijkt daarom te zijn dat een gespecialiseerde tuin met enige voeling voor 'floraversing' zijn collectie tot louter inheemse en lang ingeburgerde plantensoorten zou moeten beperken. Sterker nog, er zijn redenen om zelfs alleen regionale vormen van de betreffende soorten op te nemen, die zich in de betreffende regio in de loop van eeuwen of millennia hebben ontwikkeld en aangepast. Dit is ook het beleid dat momenteel door het Natuurhistorisch Museum wordt nagestreefd.

SLOT

In dit eerste deel van dit artikel is teruggeblikt op de oorspronkelijke aanleg van de museumtuin en op de ontwikkelingen tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. In het tweede deel wordt ingegaan op de latere geschiedenis en op de huidige stand van zaken.

DANKWOORD

Voor toestemming om de foto van dr. De Wever te mogen gebruiken ben ik aan Nuth van Toen dank verschuldigd.

Noten

1 De tot 1993 draaiende Vermicellifabriek lag tussen de Looiersgracht, de Grote Looierstraat en de Jeker. Dit grote terrein, dat aan één zijde door een deel van de Middeleeuwse stadswallen wordt begrensd, wordt binnenkort omgebouwd tot een parkeergarage met daarboven 45 luxe stadswoningen.

2 Geschrokken van "het vandalisme" waarmee de ontginning van kalksteen

op de Sint-Pietersberg reeds in 1923 was begonnen, en van de plannen voor nog veel grootschaligere afgraving, stuurt het Bestuur van de daartoe opgerichte 'Vereeniging Stadsverfraaiing' een brief naar Koningin Wilhelmina, waarin wordt verzocht aan deze activiteiten snel paal en perk te stellen. Voorzitter is de alom gerespecteerde Rector J. Cremers, en de zorgen van de

Maastrichtse vereniging worden tot ver boven de grote rivieren gedeeld: "in de laatste maanden [werd] in lief Nederland haast geen vergadering van wetenschappelijke mensen ... gehouden, waarin niet de algeheele "verwoesting" van den St. Pietersberg 'n punt van bespreking uitmaakte" (ANONYMUS, 1923).

Summary

THE CENTURY-OLD WILDFLOWER GARDEN OF MAASTRICHT NATURAL HISTORY MUSEUM

Part 1: Establishment and early years

In the year following its founding in 1912, the Maastricht Natural History Museum began work on establishing a wildflower garden to give visitors a glimpse of the then exceptionally rich and varied flora of South Limburg. To celebrate the garden's 100th anniversary this year an exhibition is being organised. This article, the first in a series of two, recounts the garden's early history and the role played by several key actors, including the renowned Limburg florist Dr. A. de Wever. Besides details of the plants originally present, several noteworthy entomological finds from the interbellum are reported. In these early years the regional flora is under increasing threat from agricultural modernisation and industrialisation, and the article also considers the bearing of these developments on the attitudes of those involved.

Literatuur

- ANONYMUS, 1913. Wintervergadering, gehouden te Roermond op 30 December 1912. *Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Mededelingen over 1912*: 208.
- ANONYMUS, 1915. Maandelijksche Vergadering op 30 Juni I.I. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 4(7): 39-40.
- ANONYMUS, 1916a. Verslag der Maandelijksche Vergadering, gehouden te Sittard den 24 Mei I.I. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 5(5/6): 21-22.
- ANONYMUS, 1916b. Verslag der Zomervergadering. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 5(7/8): 30-37.
- ANONYMUS, 1917a. Het Natuurhistorisch Genootschap in het afgelopen jaar. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 6(1): 2-4.
- ANONYMUS, 1917b. Het Natuurhistorisch Genootschap in 1917. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 6(12): 33-35.
- ANONYMUS, 1920. Onze botanische tuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 9(3/4): 11.
- ANONYMUS, 1921. Verslag der Maandelijksche Vergadering op 6 april I.I. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 10(4): 15.
- ANONYMUS, 1922. De Museumtuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 11(1): 4.
- ANONYMUS, 1923. De Sint Pietersberg. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 12(6): 29.
- ANONYMUS, 1925. Vergadering [van het Natuurhistorisch Genootschap van Limburg] van 1 juli. *Natuurhistorisch Maandblad* 14(7): 97-99.
- ANONYMUS, 1934. Verslag van de Maandelijksche Vergadering op Woensdag 7 November 1934. *Natuurhistorisch Maandblad* 23(11): 141-143.
- ANONYMUS, 1935. Verslag van de Maandelijksche Vergadering op Woensdag 7 Augustus I.I. *Natuurhistorisch Maandblad* 24(8): 8.
- ANONYMUS, 1936. Verslag van de Maandelijksche Vergadering op Woensdag 7 September. *Natuurhistorisch Maandblad* 25(9): 106-107.
- ANONYMUS, 1937. Verslag van de Vergadering op Woensdag 5 Mei. *Natuurhistorisch Maandblad* 26(5): 55-56.
- ANONYMUS, 1938a. Verslag van de Maandelijksche Vergadering op Woensdag 6 Juli 1938. *Natuurhistorisch Maandblad* 27(7-8): 69-73.
- ANONYMUS, 1938b. Verslag van de Maandelijksche Vergadering op 2 November I.I. *Natuurhistorisch Maandblad* 27(11): 108-110.
- COGHLAN, A., 2011. Botanic gardens blamed for spreading plant invaders. *New Scientist - NEW SCI* 209 (2804): 18.
- CREMERS, J., 1914. De geschiedenis van 'n Bunsing. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 3(9): 40.
- CREMERS, J., 1915. Alweer 'n Moerasschildpad. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 4(8): 30.
- DOORMANS, J.J., 1915. Half Augustus. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 4(8): 26-28.
- KOORNNEEF, J., 1933. Eenige opmerkingen bij de in 1932 voor het Museum verzamelde Hymenoptera. *Natuurhistorisch Maandblad* 22(9): 109-110.
- NIJPELS, J., 1923. Het rosarium van den Museumtuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 12(1): 2-3.
- SPRENGER, M., 1913a. De tuin van het Museum voor Natuur-Historie te Maastricht. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 2(4): 14-15.
- SPRENGER, M., 1913b. Volledige lijst van in den museumtuin aanwezige plantensoorten. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 2(6): 25.
- SPRENGER, M., 1914a. Onze Museum-tuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 3(6): 31-33.
- SPRENGER, M., 1914b. Onze Museum-tuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 3(7): 34.
- SPRENGER, M., 1914c. Museumtuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 3(8): 38-39.
- SPRENGER, M., 1914d. Museum-tuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 3(9): 41.
- SPRENGER, M., 1914e. Museumtuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 3(10): 47.
- SPRENGER, M., 1915. Museum-tuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 4(7): 41-42.
- SPRENGER, M., 1916. Nieuwe planten in den Museum-tuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 5(5/6): 23-25.
- THE INDEPENDENT, 2013. Honey monster: watch out for the violet carpenter bee. (geraadpleegd 7 juli 2013).
- WEVER, A. DE, 1917a. Verdwijnend Natuurschoon. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 6(2): 8-10.
- WEVER, A. DE, 1917b. Een kijkje in de museumtuin. *Maandblad uitgegeven door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 6(7/8): 18-19.
- WEVER, A. DE, 1918. Lijst der wildgroeïende en eenige gekweekte planten in Z.-Limburg VIII. *Jaarboek Natuurhistorische Genootschap in Limburg* 1918: 3-92.
- WEVER, A. DE, 1943. Naar de Maasstreek IV. *Natuurhistorisch Maandblad* 43(10): 86-88.